

О‘ЗBEKISTON RESPUBLIKASIDA JINOYAT-PROTSESSUAL KAFOLATLARNING MUSTAHKAMLANISHI: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA AMALIY MUAMMOLAR.

Toxirov Baxodur Shokirovich

*O‘zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish
akademiyasi, “Tergov faoliyati” talabasi*

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada O‘zbekiston Respublikasida jinoyat-protsessual kafolatlar tizimining takomillashuvi, xalqaro standartlarga muvofiqlik holati va amaliy muammolar tahlil qilinadi. Sud-huquq sohasidagi tub islohotlar doirasida tergov va sud jarayonlarida fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlari, aybsizlik prezumpsiyasi, himoya huquqi, qonuniylik va shaffoflik prinsiplarining ta’minlanishi chuqur o‘rganiladi. Shuningdek, mavjud muammolar, ularning sabab va oqibatlari, hamda huquqiy va institutsional yechimlar bo‘yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: jinoyat-protsessual huquq, kafolatlar, tergov, aybsizlik prezumpsiyasi, sud nazorati, advokat himoyasi, zamonaviy yondashuv, inson huquqlari, huquqiy islohotlar.

Jinoyat-protsessual kafolatlar — har qanday demokratik jamiyatda inson huquqlarining amalda ta’minlanishida asosiy tayanch mexanizmlardan biridir. Ular shaxsni noqonuniy jazolashdan, asossiz ayblov va hibsdan himoya qiladi, tergov va sud organlarining faoliyatini qonuniylik doirasida ushlab turadi. O‘zbekiston Respublikasida mustaqillik yillaridan beri sud-huquq tizimi tubdan isloh qilinib, konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarni himoya qilish mexanizmlari bosqichma-bosqich kuchaytirilmoqda.

Yaqin yillarda davlat rahbariyati tomonidan bu boradagi siyosiy irodaning kuchaygani, sudlar mustaqilligini ta’minlash, advokatura rolini oshirish, tergov organlari faoliyatining ochiqligini ta’minlashga qaratilgan huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Ayniqsa, yangi tahrirdagi Konstitutsiya (2023) hamda Jinoyat-protsessual

kodeksiga (2021–2024) kiritilgan o‘zgartishlar e’tiborga molikdir. Biroq mavjud amaliyotda ayrim tizimli muammolar saqlanib qolmoqda. Ushbu maqola aynan shu muammolar va ularning yechimiga qaratilgan.

O‘zbekiston Respublikasida jinoyat-protsessual kafolatlar deganda, jinoyat ish yuritishida ishtirok etuvchi shaxslarning huquq va erkinliklarini himoya qilishga qaratilgan qonuniy mexanizmlar va huquqlar tushuniladi. Bular orasida aybsizlik prezumptsiyasi, himoyachilik huquqi, qiynoqqa qarshi himoya va sud nazorati kabi elementlar mavjud bo‘lib, ular Jinoyat-Protsessual Kodeksi (JPK) va Konstitutsiyada mustahkamlangan.

1991-yilda mustaqillikka erishgandan beri O‘zbekiston bu kafolatlarni xalqaro standartlarga moslashtirish yo‘lida islohotlar o‘tkazmoqda, xususan, 2016-yildan beri Prezident Shavkat Mirziyoyev rahbarligida “Yangi O‘zbekiston” strategiyasi doirasida.

2023-yilda qabul qilingan Konstitutsiya o‘zgartirishlari inson huquqlarini ta’kidlab, habeas corpus tamoyilini kengaytirdi va o‘z-o‘ziga qarshi ko‘rsatma berishni taqiqladi.

Ushbu islohotlar adolatli sudlov va jamoatchilik ishonchini oshirishga qaratilgan bo‘lib, 2025-yilga kelib sud tergovchilari institutini joriy etish va jiddiy jinoyatlar bo‘yicha tergovlarni majburiy video yozib olish kabi o‘zgarishlar kuchga kirdi.

Tarixiy Kontekst va Mustahkamlash Choralarining Batafsil Tahlili

O‘zbekistonning jinoyat-protsessual tizimi 1994-yilda qabul qilingan Jinoyat Kodeksi va JPK asosida shakllangan bo‘lib, fuqarolar huquqlarini himoya qilish va qonun ustuvorligini ta’minlashga yo‘naltirilgan. 2016-yildan keyingi islohotlar bu tizimni sezilarli darajada mustahkamladi. Masalan, 2016-yilgi Prezident farmoni (DP-4850) hibsga olish muddatini 1 yildan 7 oyga qisqartirdi va hibs sanksiyalarini sudlarga topshirdi, habeas corpus institutini kengaytirdi. 2017-yilgi farmon (DP-5268) qiynoq orqali olingan dalillarni qabul qilmaslikni taqiqladi va himoyachilarga dalillarni yig‘ish

huquqini berdi. 2021-yilga kelib, sud qarorlarining nazorat qayta ko'rib chiqilishi bekor qilindi, bu korruptsiya xavfini va ish yukini kamaytirdi.

Ishtirokchilar – gumonlanuvchilar, ayblanuvchilar, jabrlanuvchilar va guvohlar uchun kafolatlar orasida ayblovlarni bilish, advokatdan foydalanish, ona tilida gaplashish va ko'rsatma berishdan bosh tortish huquqlari mavjud. Voyaga yetmaganlar, nogironlar va jiddiy ishlar uchun majburiy himoyachilik ta'minlanadi, advokatlar bilan shaxsiy uchrashuvlar nazoratsiz o'tkaziladi. Noqonuniy ta'qiblar uchun reabilitatsiya va kompensatsiya, jumladan, uy-joy va pensiya huquqlarini tiklash, davlat mas'uliyati bilan ta'minlanadi.

Zaif guruhlar, masalan, voyaga yetmaganlar uchun maxsus himoya choralar, jumladan, qonuniy vakillar va psixologlar ishtiroki talab etiladi.

2023-yilgi statistika shuni ko'rsatadiki, sudlar tergov oldi bosqichida 2,655 ta xususiy qaror chiqargan va 13,522 ta ayblov dalillar yetarli emasligi sababli rad etilgan yoki qayta tasniflangan. Bu xatolar noqonuniy hibs, exkulpatoriy dalillarni e'tiborsiz qoldirish va huquq buzilishlarini o'z ichiga oladi.

Zamonaviy Yondashuvlar: Batafsil Tavsif va Misollar

O'zbekiston jinoyat adliya tizimini modernizatsiya qilish uchun Qozog'iston, Rossiya va Germaniya kabi mamlakatlar tajribasidan foydalanmoqda.

- Raqamlashtirish va Texnologiya Integratsiyasi: 2018-yildan beri sinovdan o'tkazilayotgan "Elektron Jinoyat Ishi" tizimi elektron ish yuritish, masofaviy so'roq va avtomatlashtirilgan statistikani ta'minlaydi, protsedural bosqichlarni qisqartiradi va samaradorlikni oshiradi. "Sud.uz" platformasi onlayn ish kuzatuv, hujjat topshirish va videokonferensiyalarni ta'minlaydi, global e-adliya tendentsiyalariga mos keladi. Sun'iy intellekt (AI) ish yuritish uchun sinovdan o'tkazilmoqda, ma'lumotlar himoyasi uchun kiberxavfsizlik choralar bilan. 2017-2020 yillarda videokonferensiya tizimi 17,7 milliard so'mni tejab qoldi.

- Soddalashtirilgan va Alternativ Protседuralar: Kichik jinoyatlar uchun aybga iqrorlik bo'yicha kelishuvlar, mediatsiya va yarashuv barcha bosqichlarda joriy etildi, sud yukini kamaytiradi.

Tergov oldi tinglovlari antagonistik tamoyillar asosida ayblovlarni o'zgartirish va prokuratura voz kechishiga imkon beradi. Zaif guruhlar uchun amnistiya kengaytirildi va jinoyat tergovlari uchun yagona registr noqonuniy harakatlarni oldini oladi.

- Sud Nazorati va Xalqaro Moslashuvni Kuchaytirish: Sudlar hibslar (sud tasdiqisiz maksimal 48 soat) va musodaralarni sanksiyalaydi, apellyatsiyalar ruxsat etiladi. Islohotlar BMT standartlarini, jumladan, Qiynoqlarga qarshi Istanbul protokoli va Xalqaro Fuqarolik va Siyosiy Huquqlar Paktining 9-moddasini o'z ichiga oladi. Qozog'iston tajribasiga asoslangan "himoyachilik huquqiga ega guvoh" instituti taklif etilmoqda.

Oliy Sud Kengashi sudyalarning mustaqilligini ta'minlaydi, sudya saylovi uchun onlayn tanlovlar va psixologik testlar joriy etildi.

- O'qitish va Imkoniyatlarni Kuchaytirish: Fuqarolik jamiyati va xorijiy ekspertlar ishtirokida amaliyotchi va sudyalarni elektron tizimlar va huquq himoyasi bo'yicha o'qitish seminarlari o'tkazilmoqda.

Sudya klubi yagona sud amaliyotini ta'minlaydi, 2022-2023 yillarda 13,104 ta mavzuda 457,531 ta xabar almashildi.

Quyidagi jadvalda O'zbekiston yondashuvlari xalqaro standartlar bilan solishtirilgan:

O'zbekistondagi Yondashuv	Tavsif	Xalqaro Standartlar
Habeas Corpus Kengayishi	Hibs sanksiyalari sudga topshirilgan; sud tasdiqisiz 48 soat cheklovi.	XFSHP 9-moddasi; Inson Huquqlari bo'yicha Yevropa Konventsiyasi.
Dalillarni Qabul Qilish	Qiynoq orqali olingan dalillar taqiqlangan; jiddiy jinoyatlar uchun majburiy video.	BMT Qiynoqlarga qarshi Konventsiyasi; Istanbul Protokoli.

О‘zbekistondagi Yondashuv	Tavsif	Xalqaro Standartlar
Raqamlashtirish	Elektron ish tizimlari va masofaviy tinglovlar.	Yevropa Ittifoqi e-Adliya Strategiyasi; Qozog‘iston yagona registri.
Majburiy Himoyachilik	Jiddiy ishlar uchun talab etiladi; materiallarga erta kirish.	Rossiya JPK 51-moddasi; Germaniya standartlari.
Sudya Mustaqilligi	Oliy Sud Kengashi orqali ta’minlangan; psixologik testlar va baholash.	Venetsiya Komissiyasi va YEXHT tavsiyalari.

Amaliy Muammolar va Qiyinchiliklarning Batafsil Ko‘rib Chiqilishi

Islohotlarga qaramay, amaliyotda bir qancha muammolar saqlanib qolmoqda:

- Tergov Sifati va Huquq Buzilishlari: Tergov standartlarining pastligi qabul qilinmaydigan dalillar va huquq buzilishlariga olib keladi, masalan, hibslar statistikasi manipulyatsiya qilish uchun ro‘yxatga olinmaydi. Jabrlanuvchilar jinoyat xabarlarini rad etilishiga duch keladi, gumonlanuvchilar erta himoyachilikka ega emas, o‘z-o‘zini himoya qilish esa huquqiy tajribasiz samarasiz. Sudlar tergov xatolarini bekor qilish huquqiga ega emas, bu protsedural buzilishlarni to‘g‘rilashni qiyinlashtiradi.

- Byurokratiya va Kechikishlar: Tergov oldi jarayonlarining murakkabligi, ishtirokchilarning kelmasligi va texnik nosozliklar muddatlarni uzaytiradi, qisqartirishlarga qaramay. Qarorlarning ijro etilmasligi zaif, sud mustaqilligiga aralashuvlar 2023-yilda Prezident tomonidan ta’kidlangan. Jabrlanuvchilarga zarar kompensatsiyasi uchun maxsus fondning yo‘qligi muammo.

- Texnologiya Integratsiyasi Kamchiliklari: ICT ning past integratsiyasi samaradorlikni pasaytiradi, elektron ishlar sinovi cheklangan. Raqamli tizimlardagi kiberxavfsizlik xavflari shaxsiy ma’lumotlar himoyasiga tahdid soladi.

- **Nazorat va Muvofiqlashtirish:** Jinoyat Kodeksidagi atamalar nomuvofiqligi “ko‘r nuqta”larni yaratadi, prokuratura nazorati esa sud mustaqilligi bilan ziddiyatga olib keladi.

- **Resurs va O‘qitish Kamchiliklari:** Ilgari parokanda sudlar resurslarni behuda sarflagan, hozir tuzatilgan, ammo o‘qitish va jihozlar talabi saqlanib qolmoqda. Sudya psixologik testlari 2022-2023 yillarda 138 nomzod va 901 sudya uchun o‘tkazilgan, ammo korruptsiya xatarlari qolmoqda.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun yagona tergov mexanizmlari, mustaqil baholash organlari va inson huquqlari sudlari orqali sud nazoratini kengaytirish taklif etilmoqda. JPKga o‘zgartirishlar, masalan, 10 yildan ortiq qamoq jazosi bo‘lgan ishlar uchun majburiy himoyachilik va sud oldindan hibs tasdiqlashni kiritish tavsiya etiladi.

O‘zbekistonning jinoyat-protsessual kafolatlarni mustahkamlash bo‘yicha sa’y-harakatlari gumanitar tamoyillar va xalqaro normalarga sodiqlikni aks ettiradi, raqamlashtirish va soddalashtirilgan protseduralar kabi zamonaviy yondashuvlar istiqbolli. Biroq, amaliyotdagi sifat va ijro muammolari doimiy islohotlar, monitoring va imkoniyatlarni kuchaytirishni talab etadi. “Uzbekistan-2030” rejasi bu masalalarni hal qilishga qaratilgan bo‘lib, yanada adolatli tizimni shakllantiradi.

Xulosa

O‘zbekiston Respublikasida jinoyat-protsessual kafolatlar bo‘yicha olib borilayotgan huquqiy va institutsional islohotlar ijobiy samara bermoqda. Biroq bu kafolatlarning real hayotda ishlashini ta’minlash uchun qator muhim masalalarga e’tibor qaratilishi zarur. Fuqarolarning huquqiy ongi, huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining mas’uliyati, texnik va axborot infratuzilmasi bu kafolatlarning samarali ishlashi uchun muhim omillardir.

Jinoyat-protsessual kodeksga tuzatishlar kiritilib, advokatning ishtiroki majburiy bo‘lgan bosqichlar soni kengaytirilishi lozim.

Prokuratura va sud organlari o‘rtasida vakolatlar muvozanatini ta’minlash bo‘yicha institutsional choralar ko‘rilishi kerak.

Aybsizlik prezumpsiyasi buzilishi bilan bog'liq OAV xatti-harakatlariga huquqiy javobgarlik belgilanishi lozim.

Jinoyat-protsessual harakatlarni yozib olishning majburiyligi, xususan audio va videoyozuvlarni har bir bosqichda tatbiq etish zarur.

Xalqaro tajribani o'rganish asosida mustaqil jinoyat-protsessual audit tizimi joriy qilinishi taklif etiladi.

Kadrlar malakasini oshirish bo'yicha sudya, tergovchi va advokatlar uchun maxsus sertifikatlash kurslari va amaliy seminarlar yo'lga qo'yilishi kerak.

Adabiyotlar.

1. Abduqodirov, M. (2020). Jinoyat-protsessual huquqning nazariyasi va amaliyoti. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi nashri.
2. Qo'chqorov, A. (2021). Sud jarayonlarida dalillardan foydalanish masalalari. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi ilmiy-texnik jurnali.
3. Tursunov, S. (2022). O'zbekiston sud tizimida dalillarni baholash. Jinoyat huquqi va protsessual qonunlar, 8(1), 50-58.
4. Karimov, M. (2020). Qiynoqlarga qarshi kurash: xalqaro va milliy tajribalar. Huquqiy tadqiqotlar, 4(3), 20-29.
5. Sharipov, U. (2020). O'zbekiston jinoyat-protsessual huquqida dalillarning roli. Jinoyat va huquq, 5(3), 42-50.
6. To'laganov, I. (2023). Dalillarni to'g'ri baholash: muammolar va yechimlar. O'zbekiston huquqshunoslik va sud amaliyoti, 2(1), 78-85.
7. Abdullayev, R. (2019). Jinoyat ishlarida dalillarning ishonchliligi. O'zbekiston huquqshunoslik jurnali, 7(4), 65-70.
8. Mamadaliyev, Sh. (2021). Dalillarni qonuniy yo'llar bilan yig'ish: muammolar va yechimlar. O'zbekiston huquqiy tadqiqotlari, 3(2), 15-22.